

17. Yüzyılda Anadolu'da Kadın Vakıfları ve Muhasebesi: Tokat Hatuniye Vakıf Muhasebesi Örneği

Prof. Dr. Fatih Coşkun Ertay
Gaziosmanpaşa Üniversitesi , İİBF

Şaziye Ulubaş Şahin
Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Özet

Vakıf, bir kimsenin varlığının kullanımını ya da gelirini toplumsal amaçlara sunmasıdır. Tarih boyunca İslam Devletlerinde doğup gelişen vakıflar devletlerin kalkınmasına büyük katkılar sağlamıştır. Türk-İslam Devletleri vakıf müessesesini adeta kültür haline getirmiş, fethettikleri her yerde çeşitli alanlarda faaliyet gösteren vakıflar inşa etmiştir. Vakıflar Osmanlı İmparatorluğu döneminde en gelişmiş dönemini yaşamış ve yüzyıllarca faaliyetlerine devam etmişlerdir. Vakfın sürekliliği vakıf hukuku ve vakfın muhasebe kayıtları kontrolüne verdiği önem sayesinde sağlanabilmiştir.

Çalışmada, Tokat Hatuniye Vakfına ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden alınan belgeler incelenmiştir. 17. yüzyıl ikinci yarısına ait vakıf muhasebe kayıtları ve vakfın faaliyetlerini aydınlatmak amaçlanmıştır. İnceleme neticesinde vakfın kayıtlarında gösterilen özen ve titizlik sayesinde vakfın kuruluşundaki birimlerinin yüzyıllarca faaliyetlerini sürdürdüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar sözcükler: Gülbahar Hatun Vakfı, Vakıf Muhasebesi, Vakıf, Tokat.

Jel Sınıflandırması: M40, M41

Abstract (“17 th Century in Anatolia Waqf Accounting: Illustrate of Tokat Hatuniye (Gülbahar Hatun) Waqf Accounting)

Waqf use of a person’s assets or the income is to offer social purpose. Waqfs born and developed in throughout the history of the Islamic States. It has provided lots of contribution development of States. They built various waqfs everywhere they conquered. Foundations have experienced the most advanced period during the Ottoman Empire. Waqfs continued their activities during for centuries. Waqfs ensured the continuity for centuries, because law and accounting records was very important.

In this study, Tokat Hatuniye Waqf’s documents were examined. And aimed to explain Tokat Hatuniye Waqf’s accounting and activities in the 17. Century. Finally waqf was care and diligence in records so continued their all activities for centuries.

Key words: Waqf of Gülbahar Hatun, Waqf Accounting, Waqf, Tokat.

Jel Classification: M40, M41

1. Giriş

Vakıf, bir gayrimenkulün mülkiyeti veya gelirinin sürekli sosyal yarara tahsis edilmesidir (Küçüköy, 1984: 14).

Osmanlı medeniyeti vakıf müessesini en gelişmiş anlamıyla uygulayan ve bunda tüm dünyaya örnek olabilmiş bir medeniyettir. Osmanlı devletinde ilk vakıf kurucusu Orhan Gazi olmuştur. Onun 1324 yılı Mart ayında Mekece’de vakfettiği hankahın tevliyetini verdiğiine dair vakfiyedir (Işık, 2009: 1-2).

Türklerin hakim olduğu coğrafyada bin yıllık geçmişe sahip olan vakıfların uzun süre yaşama, vakıflar hukuku çerçevesinde onların her zaman kontrol altında tutulması sayesinde mümkün olabilmektedir. Her zaman kontrol aracı olarak da muhasebeden yararlanılmıştır (Taş ve ark., 2014:104). Güçlü bir denetim aracı olan muhasebe, uygun bilgileri gerektiği zaman, gerekli kimselere doğru bir şekilde vermek olarak tanımlanmıştır. Osmanlı mali geleneği içinde denetlemeye dayalı ve muhasebenin bilgi verme özelliklerine uygun muhasebe kültürünü vakıflarda tutulmuş muhasebe defterlerinden

okumak mümkündür. (Şensoy, 2014: 78-95). Bu nedenle, muhasebe tarihi alanında vakıf muhasebesinin önemli bir yeri bulunmaktadır.

Bugün Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 95 milyon muhasebe dokümanı ve 360.000 dolayında merdiven yöntemi ile tutulmuş devlet muhasebesi defterleri vardır (Elitaş vd., 2008: 731). Sayısal veriler Osmanlı İmparatorluğu'nun muhasebeye verdiği önemi göstermekle beraber imparatorluğun muhasebe tarihini aydınlatmak adına da çok zengin bir kaynak teşkil etmektedir.

Çalışmada örnek olarak seçilen, II. Bayezid'in valideleri Gülbahar Hatun adına inşa ettirdikleri, Tokat Hatuniye Vakfına ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden alınan 17. yüzyıl ortalarına ait D.07566.0001.00, D.03856.0001.00 (1), (2) numaralı belgeler incelenmiştir. İncelenen belgelerle vakfın muhasebe kayıtları ve faaliyetlerini aydınlatmak aynı zamanda vakfın uzun yıllar sürekliliğinin nedenini araştırmak amaçlanmıştır. Bu inceleme neticesinde vakfın kayıtlarına gösterilen özen ve titizlik sonucunda vakfın kuruluşundaki birimlerinin yüzyıllarca faaliyetle olduğu sonucuna varılmıştır.

2. 17. Yüzyılda Anadolu'da Kadın ve Vakıf

Tarih boyunca kurulan Türk devletlerinde kadınlar toplum hayatında olduğu gibi siyasi hayatta da önemli roller üstlenmiştir. Zaman ve mekana bağlı olarak buldukları coğrafyada farklı kültürler ve inanmış oldukları dinlerin de etkisiyle kurmuş oldukları devletlerde kadınların rollerinde de bir takım değişiklikler yaşandığı görülmektedir (Gündüz, 2012: 130).

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın müslimi, gayrimüslimi, şehirli, saraylı ve köylüsüyle homojen olmayan bir yapıya sahiptir. Asırlara, bölgelere ve dini inançlara göre farklılık gösteren Osmanlı toplum yapısında standart bir Osmanlı kadınından söz edilemez (Altındal, 1994: 5). Osmanlı İmparatorluğu'nun çok geniş bir coğrafyada hakimiyet sürmesinin bir sonucu olarak bünyesinde farklı kültürleri barındırmıştır. Böylelikle tek tip Osmanlı kadınından söz edilememektedir. Bu yüzden çalışmada sınırlama yapılarak bugünkü Türkiye coğrafyası esas alınmıştır.

Klasik dönem Osmanlı Anadolu toplumunda kadın, kamu hayatının önemli bir kısmını teşkil eden iktisadi hayatın içerisinde yer almış, kadının iktisadi hakları gerek pratikteki uygulamalarda gerek şer’i hükümlerde teslim edilmiştir (Yılmaz Koca, 1998: 154). Osmanlı kuruluş yıllarında kadının toplumsal konumuna ışık tutan ilk yazılı kaynak İbn Battuta’nın Seyahatname’sidir. İbn Battuta’nın Seyahatname’sinde Anadolu kadını konukseverliği ve bu güzel davranışın en önde gelen kişisi olarak ortaya çıkmaktadır. Battuta şöyle ifade eder: “Bu memlekete geldiğimiz andan itibaren, kadın olsun, erkek olsun durumumuzla ilgilenmeden yapamamışlardı. Burada kadınlar erkeklerden kaçmazlar ve yola çıkacağımız zaman akraba ya da hane halkındanmışçasına bizimle vedalaşırlar, bu ayrılıktan dolayı üzüntülerini, gözyaşları dökerek belirtirlerdi. Bu ülkede adetler gereğince, ekmek haftada bir pişirilir ve pişirilen ekmek de haftanın öteki günlerine elverecek kadar olurdu. Ekmek günü belde erkekleri sıcak sıcak ekmekler, nefis yemeklerle çevremizi donatırlar, bunları size kadınlar gönderdi, sizden hayır dua bekliyorlar”, ifadelerini kullanmıştır (Baş, 2006: 16).

Bu dönemden klasik döneme geçişte, özellikle şehirlerde kadınların faaliyetleri şehirleşmenin bir sonucu olarak hane içine yönelmesine rağmen köy hayatı çok değişmemiştir. Bu durum ilk bakışta kadının haklarının elinden alındığı ve evine hapsedildiği izlenimi verse de Osmanlı toplumuna özgü mahremiyet ve kadın erkek dünyasının ayrılığı ilkesinin sonucudur (Baş, 2006: 21). II. Murat’tan itibaren Osmanlı Devletine harem kavramı girmiştir ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında kadın mahrem olarak nitelendirilmeye başlamıştır. Kadının sosyal yaşamdan uzaklaşarak mahrem haline gelmesi ağırlıklı olarak kentlerde geçerli olmakla beraber kırsal alanlarda yaşayan kadınlar kentlerde yaşayan kadınlara göre daha özgürdür (Dulum, 2006: 14-15).

2.1. Osmanlı Kadını ve Vakıf Kavramı

Vakıflar hakkında çeşitli araştırmalar yapılmasına rağmen Osmanlı’da kadınların vakıflarla ilişkileri ve sosyal ve ekonomik hayattaki yerleri hakkında yeterli çalışma gerçekleştirilmemiştir (Yılmaz Koca, 1998:

143). İslam-Türk hayırseverliğinin bir ifadesi olan vakıflar sadece erkekler tarafından değil, birçok kadın tarafından da inşa edilmiştir. Nitekim vakıf kurucuları arasında pek çok kadın ismine rastlanması bunu göstermektedir (Kazıcı, 1985: 20).

Osmanlı İmparatorluğunda kadının yönetici olabildiği tek hizmet alanı vakıflar olmuştur. Ayrıca vakıflarda kadınların görevlendirildiği de görülmektedir (Yüksel, 1999: 51). Osmanlı kadını hem vakıf kurabilmesi hem de vakfın yönetimi başta olmak üzere çeşitli vakıf hizmetlerinde bulunabilmesi vakıf alanında kadın erkek ayrımı olmadığını kanıtlamaktadır.

Türk kadını, toplum şartları ne olursa olsun, erkeklerle yan yana memleket işlerine katılmaktan çekinmemiştir. En ağır şartlar altında dahi toplum hayatında kadınların yapabildikleri tek işin, hayır işleri olduğunu söylenebilir. Hayırsever Türk kadınları içtimai durumlarına göre, güçleri yettiği oranda en büyüğünden en küçüğüne kadar vakıf müesseselerinin kuruluşuna dahil olmuşlardır. Denebilir ki; Türk İslam dünyasında, hayır yapma işi bir görenek, daha ilerisi bir gelenek halini almıştır (Cunbur, 2006: 207).

2.2. Valide Sultanlar

“Valide Sultan”, Osmanlı İmparatorluğu zamanında padişahların annelerinin ünvanıdır. Oğlunun tahta geçmesinden sonra bu ünvanı alan anne haremın en güçlü kişisi olur ve hemen her konuda etki sahibi ise, zamanla sadece haremın değil, imparatorluğun da en büyük gücü haline gelmiştir (Bardakçı, 2012). Valide sultanlık Osmanlı Devleti’nde padişah annesinin, sadece oğlunun saltanatı müddetince taşıdığı unvandır. Padişahın annesine resmi bir unvan olarak valide sultan denilmesi III. Murat’ın zamanındadır. Daha önceleri valide sultanlar ya “padişah filan’ın annesi” ya da “mehd-i ulya” veya “sedef-i dürr-i saltanat” gibi deyimlerle anılmıştır (İnalçık, 2013: 243).

Padişahlar validelerine karşı son derece hürmetkar davranmış ve böylece onların saraydaki hüküm ve nüfuzlarını daha da arttırmıştır. Bunda muhakkak ki, İslamiyet’in ana hakkı konusundaki müessir prensiplerinin

büyük rolü olmuştur (<http://www.ahmetsimsirgil.com/validesultan.html>: 29.11.2013). Avrupa devletlerinde kraliçe kralların eşi olurken Osmanlı İmparatorluğu'nda ise padişahların anneleri aynı statüdedir. Padişahın evi olan Harem-i Hümayun'un yöneticisi de valide sultanlardır (Afyoncu, 2011). Gerek valide sultanların saraydaki güçleri gerekse padişahlar tarafından duyulan saygı sonucunda bizzat valide sultanların yaptırdığı ya da kendileri adına padişah tarafından yaptırılan pek çok vakfa rastlanılmaktadır. Vakıflar sadece başkentle sınırlı kalmamış Anadolu'nun hemen her yerinde günümüze kadar ulaşan pek çok vakıf inşa edilmiştir.

2.3. Osmanlı İmparatorluğunda Vakıflar ve Valide Sultanlar

Ekonomik ve sosyal açıdan güçlü olan Osmanlı kadınları güçlü olduklarının göstergesi olarak hayır işlerinde yer almıştır. Vakıf kurma dışında hastane, cami, imaret ve aş evlerinin yapılmasına da önyak olmuştur. Sultan Selim'in eşi Hafsa Sultan, Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan bu kadınlardan birkaçıdır (Dulum, 2006: 17). Bizzat vakıf kuran kadınların olduğu gibi padişahlar valideleri adına da vakıf kurmuş ve bu vakıflar yüzyıllarca faaliyet göstermişlerdir. Tokat Hatuniye Vakfı da II.Bayezid tarafından validesi namına yaptırmış olduğu bir vakıftır.

3. Tokat Hatuniye Vakfı Örneği

Tokat Hatuniye Vakfı D.07566.0001.00, D.03856.0001.00 (1), (2) numaralı belgeleri doğrultusunda vakfın muhasebe kayıt düzeni ve vakfın faaliyetleri incelenmiştir.

3.1. Tokat Hatuniye Vakfı Tarihi

Tokat il merkezi Meydan Mahallesinde yer alan yapı; cami, medrese ve imareten oluşan külliyeinin parçasıdır (Akyüz vd., 2010: 71). II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun adına yaptırdığı Hatuniye veya Meydan Cami'ye ait H.890 (M.1485) tarihli cami kitabesi günümüze kadar ulaşmıştır (Üstek, 1985: 46). Yapı, Taçkapıda yer alan kitabeye göre H.890 (1485) yılında, Sultan II. Bayezid tarafından, annesi Gülbahar Hatun adına inşa ettirilmiştir.

Kavsaranın altında yer alan ve portal nişi üç yönden “U” şeklinde dolanan, ayrıca yanlardaki mihrabiye nişleri üzerindeki madalyonlarla, giriş açıklığı kemerinin üzengi noktası üzerindeki madalyonda yer alan oldukça grift Osmanlı süsüyle yazılmış kitabesinde:

“Hayırlarda muvaffakiyet bahşeden Allah’a hamd, efendilerin efendisi Muhammed’e ve ashabına safat ve selam olsun. Allah’ın yeryüzünde hükmünü genişlettiği en adil, en iyi bilen, en büyük hakan, milletleri elinde bulunduran, dünyada Allah’ın gölgesi, savaşçıların ve mücahitlerin sultanı Ebu’l –Feth Sultan Bayezid bin Mehmed Han, Allah’ın desteğiyle uyulması zorunlu olan emrini ferman ederek bu yüksek yapının sağlamaştırılmasını sevgili annesinin ruhunu Allah’tan rahatlatılmasına vesile olması için istemiştir.

Binanın tarihi... ondan kabul etsin. Rahatlamayı müyesser kılan iyilikler yazılsın”, ifadeleri bulunmaktadır (Gündoğdu ve ark.,2006:51-52). Ayrıca caminin yanındaki medreseye de Gülbahar Medresesi denilmiştir. Cami yanındaki medrese ve imaretiyle bir külliye teşkil etmektedir. (Şimşirgil, 2003: 90). Tokat’ta Meydan kavramı H. 890 (M.1485) yılında Hatuniye Camisinin yapılmasıyla ortaya çıkmıştır. (Özgen, 2008: 149).

3.2. Gülbahar Hatun Şahsiyeti

Gülbahar Hatun Fatih’in eşi Bayezid II ve Gevher Sultan’ın annesidir (Büyük Lügat ve Ansiklopedi, 1986: 414). II. Bayezid’in öz annesidir. Zira türbesinde ki kitabede Leh aşiyen Sultan Mehmed zevcesi valide-i II. Bayezid Han bunun en büyük kanıtıdır ([http://tr.wikipedia.org/wiki/I. BClbahar_Hatun](http://tr.wikipedia.org/wiki/I._Bclbahar_Hatun): 06.09.2013).

Gülbahar Hatun’un hayatıyla ilgili kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı sarayına 850 (1446) yılında girdiği, Arnavut, Sırp veya Fransız asıllı olduğu rivayet edilir. Haziran 1468 tarihli bir hüçette adı Gülbahar bint Abdullah şeklinde geçtiğine göre esir veya cariye olarak saraya girdiği anlaşılmaktadır. Gülbahar Hatun’un Fatih Sultan Mehmet Han ile ne zaman tanıştırıldığı hakkında kesin bir kaynak bulunmamaktadır. II. Bayezid’i 1448 yılında Dimetoka da dünyaya getirdiği bilgisinden yola çıkarak tahta

ilk çıkışının ardından tahtı tekrar babası II. Murat'a bırakmasından sonra bu evliliğin gerçekleştiği tahmin edilmektedir (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1996: 230-231).

Döneminde Valide Sultanlık kavramı olmamasına rağmen II. Bayezid'in tahta çıkmasından sonra İstanbul'a gelen Gülbahar Hatun'un nüfuzu ve etkisi giderek artmıştır. Hatta devlet işlerine dahi karıştığı bilinmektedir. Oğluna yazdığı günümüzde mevcut iki mektubunda onun üzerinde büyük etkisi olduğu, bazı devlet adamlarının durumu hakkında değerlendirmelerde bulunduğu bilinmektedir Yaklaşık on bir yıl kadar sarayda güçlü bir sima olarak yaşadktan sonra vefat etti. Kendi adıyla anılan türbesi Fatih Cami avlusunda, Fatih türbesi karşısında bulunmaktadır (T.D.V.İ.A., 1996: 231).

3.3. 17. Yüzyılda Tokat Hatuniye Vakfı

Çalışmada ele alınan belgelerin 17. yüzyıla ait olması nedeniyle vakfın tarihinin incelenmesinde ayrıca 17. yüzyıl üzerinde de durulmuştur.

Osmanlı döneminde ipek yolunun öneminin artmasıyla Doğu'nun en büyük geçiş ve uğrak yerlerinden olan Tokat ticarethaneleri imparatorluğun önemli şehirlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle 17. yüzyıl kentte ticaretin geliştiği bir dönem olmuştur. Ticari önemiyle birlikte artan nüfus, kent içinde bazı alanların değer kazanmasına neden olmuştur. Bu süreçte Meydan Sementi bölgelerarası ticarete “kavşak noktası” olarak değer bulmuştur. Öyle ki, Sinop, İzmir, İstanbul, Bağdat, Diyarbakır ve İran'dan gelen sayısız kervanların kente girdiklerinde uğradıkları ilk iki mekandan birisi “Meydandır”. Bu özelliği nedeniyle ki ünlü seyyah Texier, Meydan için “Küçük Asya'nın en önde ticaret merkezi konumundadır”, sözünü kullanmıştır (Özgen, 2008: 151).

Gerek mimari dokusu gerek kent içindeki konumu “Meydan Sementini” Tokat'ın esas mekanlarından biri yapmıştır. Meydan semtine kimlik kazandıran esas mimari motif ise, 1485 yılında Sultan II. Bayezid (1481-1521) tarafından yaptırılan “Hatuniye Camisi ve onu oluşturan külliyesidir en hareketli günlerini 17. yüzyıldan itibaren yaşamıştır (Özgen, 2008: 147-150).

3.4. 17. Yüzyıldaki Vakıf Faaliyetleri

Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivlerinden alınan 17. yüzyılın ikinci yarısına ait D.07566.0001.00 numaralı belge incelendiğinde vakfın başlangıcında mevcut olan cami, medrese ve imaretin 17. yüzyılın ikinci yarısında da faaliyette oldukları tespit edilmiştir.

3.4.1. Cami

Cami, medrese ve imaret yapılarından müteşekkil külliye'nin bir parçası durumundaki Hatuniye cami, Tokat şehir merkezinde Meydan Mahallesi'nde yer alır (Gündoğdu vd., 2006: 53). Evliya Çelebi, Zincirli Cami dediği Hatuniye Cami'nden bahsederken, "Kurşunlu kubbelerle ser-amed minareli bir camiidir ki gece ve gündüz kalabalık cemaatten boş değildir", ifadeleri kullanmıştır (Gündoğdu vd., 2006: 56).

3.4.2. Medrese

Caminin batısında olabileceği düşünülen Hatuniye Medresesi, günümüzde mevcut değildir. Gabriel'in vermiş olduğu plana göre "U" plan şemasında bir yapı olduğu, ana beden duvarlarından ½ oranında dışa taşan dersane mekanın iki yanında altışardan 12 medrese hücrelerinin bulunduğu, bunların önünde ise kare kesitli ayaklar üzerine sivri kemerlerin taşıdığı 11 kubbeli revak kısmının yer aldığı anlaşılmaktadır (Gündoğdu vd., 2006: 62).

3.4.3. İmaret

Gülbahar Hatun için inşa ettirilen cami ile arasında kot farkı bulunmasından dolayı imaret, camiden daha önce inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. İmaret, caminin doğusunda yer almaktadır. (Akyüz vd., 2010: 71).

4. 17. Yüzyılın İkinci Yarısında Tokat Hatuniye Vakfına Ait Muhasebe Kayıtları

Araştırma, Tokat Hatuniye Vakfı, H.1074-1077 (M.1663-1666) yıllarına ait muhasebe kayıtları ile sınırlı tutulmuştur. Ele alınan D.07566.0001.00, D.03856.0001.00 (1), (2) numaralı belgelerin orjinalleri

Ek-1., 2. ve 3. de., belgelerin transkripsiyonları ise Ek-4., 5. ve 6. da yer almıştır. Ayrıca Ek-7. de ise çalışmada kullanılan terimlere yer verilmiştir.

4.1.1. D.07566.0001.00 Numaralı Belge

Belgede Tokat'ta bulunan Hatuniye (Gülbahar Hatun) Vakfı'nın 1074 yılı başlangıcından 1075 yılı Recebi sonuna kadar mütevellisi olan Mehmet Ağanın 2 yıllık muhasebesinin gelir ve giderleri belirtilmiştir. İki senede mukataa malından 3 yük (yüz bin akçe) 10 810 (310 810) akçe gelir elde edilmiştir. Giderler ise: 2 yük 59 920 (259 920) akçe vakfiyede çalışan hizmetçilerin 2 yıllık maaş bedelidir. 38 290 akçenin imarete alınan hububat bedelleri, 5 707 akçesinin imarete hububatı taşıyan hamaliyelere ödenen ücret, 6 695 akçenin de medrese ve cami ye su temininde kullanıldığı belirtilmiştir. Geri kalan miktardan tamirat masraflarına harcanmış olup, 198 akçe vakfın hesabında kaldığı bildirilmiştir.

4.1.2. D.03856.0001.00 Numaralı Belge (1)

Tokat'ta bulunan Hatuniye Evkafı'na idarecisi olan Mehmet Ağa'nın bin yetmiş yedi Martı başlangıcından, bir sene muhasebesinin gelir ve giderleri belirtilmiştir.

Vakıf ürünlerinden bir senede yüz altmış bin sekiz yüz akçe geliri olup, miktarın yüz yirmi dokuz bin dokuz yüz altmış akçesi vakıf hizmetçilerinin, otuz bin yedi yüz yetmiş bir akçesinin dahi imaretinde pişirilen bir tür gıda, belirli ihtiyaçlar için harcaıyıp, vakfın hesabında 29 akçe kaldığı bildirilmiştir.

4.1.3. D.03856.0001.00 Numaralı Belge (2)

Belgede öncelikle: "Tokat'da bulunan Hatuniye Evkafı'nın; mütevellisi Mehmed Ağa, nazırı ise; izzet sahibi, Padişahın yakın dostu, güvenilir ve ileri gelenlerin iftihar duyduğu Darü's-saade Ağası Abbas Ağa" ifadeleriyle Abbas Ağa övülerek daha sonra muhasebe kayıtlarına yer verilmiştir.

Muhasebe _____ i

1077 yılı başlangıcından sonuna kadar bir yıllık, vakıf mallarından elde edilen ürün ve camii şerif vakfı giderleri ve imaret-i amire idarecisi Mehmed Ağa, nazırı ise; Darü's-saade Ağası Abbas Ağadır. Belgeye ilişkin kayıtlar şöyledir:

Asl _____ i

Mal fi sene-i maziye

Akçe 160.800

Ani'lmahsulat _____ i

Adı geçenler

Akçe

160 800

An-emval _____ i

Mukataa ve vakfa gelir getiren köyler

Mezbure

Muhasebe

124 000

An-mahsul-i _____ i

Buğday, arpa ve yulaf aşarı

Muhasebe

36 800

Vakıf ürünlerinin gelirinin 160 800 akçe olduğu, 124 000 akçesinin mukataa ve vakfa gelir getiren köylerden elde edildiği kalan 36 800 akçenin ise buğday, arpa gibi mahsulden elde edilen gelir olduğunu muhasebe kaydından anlaşılmaktadır.

Nakl-i yekun _____

160 771

El-vazâifü'l-mezbûr _____

fi sene	fi sene-i selh
129 960	yevm
	361

Devreden toplam 160 771 akçenin 129 960 akçesi vakıf hizmetlilerine görevleri gereği verilmiş olup, dağılımı şöyledir:

Medrese.....	32 400
Cami hizmetlileri.....	18 000
Vakıf işlerini yapan, hizmetliler.....	14 400
İmarat hizmetlileri.....	23 040
Vakıf güvenliğini sağlayan.....	30 960
Duacılara verilen ücret.....	11 160
(Belgede geçen duacılar ve günlükleri)	
Şeyh Mehmet Efendi yevm.....	10
Yusuf Ziya yevm.....	3
Şeyh Abdulkerim yevm.....	4
Lütfullah yevm.....	4
Salih yevm.....	6
İsmail yevm.....	4

Devreden toplam 160 771 akçenin, geri kalan kısmı ise vakıf harcamaları olan 30 771 akçedir ve alt kalemlerinin dağılımı aşağıdadır:

Buğday.....	19 500
Et.....	3 600
Caminin aydınlatılmasında kullanılan mum.....	770
Cami kandilleri için yağ.....	800
Bir tür yiyecek.....	225

Meyan.....	180
Havan.....	160
Halat ücreti.....	720
Kandil.....	160
Önemli ihtiyaçlar için yapılan harcamalar.....	916
Bir tür su borusu.....	80
Küçük ihtiyaçlar için harcanan para.....	2 000
İmaret için alınan odun.....	1 660

Belgede gelir ve gider tutarları ayrı ayrı kaydedilmiş olup gelirlerin kaynakları ve giderlerin hangi birimlerde ne tutarda kullanıldığı ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Gelir-gider kalemleri dönemin muhasebe yöntemi olan Merdiven Yöntemi'ne uygun olarak adeta merdiven basamakları gibi dizilmiştir.

1074-1075 yıllarındaki (2 yıllık) gelir-gider dağılımı incelendiğinde gelirin mukataa gelirinden elde edildiği görülmüştür. Gider dağılımını incelendiğinde ise belgede giderlerin dağılımını gösterir ayrıntılı bilgi olmamasına rağmen, gelirin yaklaşık % 85'inin vakıfta çalışan hizmetlilere ödenen 2 yıllık ücreti olduğunu kalan gelirin ise Vakfın mutfak ve diğer giderleri için ödenen ücret olduğunu, sonra vakfın kasasında gelirin yaklaşık % 0.07'si (198 akçe) kaldığı görülmektedir.

1077 yılına ait (1 yıllık) gelir-gider dağılımında ise, mukataa ve vakfa gelir getiren köylerden sağlandığı görülmüştür. Gider dağılımını incelediğimizde gelirin yaklaşık %80'ninin vakıfta çalışan hizmetlilere ödenen yıllık ücreti olduğunu kalan gelirin ise Vakfın mutfak ve diğer giderleri için ödenen ücret olduğunu, sonra vakfın kasasında gelirin yaklaşık % 0.02'si olan 29 akçe kaldığı anlaşılmaktadır.

İki belge karşılaştırıldığında, vakfın gelirlerini ağırlıklı olarak mukataa oluşturmaktadır. Gider dağılımında ise en büyük payı vakıf hizmetlilerine ödenen ücret oluşturmakla beraber, gelirin kalanının büyük kısmını diğer giderler oluşturmaktadır, giderler ödendikten sonra gelirlerden küçük miktarlarda arttığını ve kasada kaldığı görülmektedir Kasada kalan bu küçük meblağ vakfın zarar etmediğini yani giderlerini gelirleriyle karşılayabildiğini kanıtlamaktadır.

5. Sonuç

Çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın vakıfları ve vakıf muhasebesi üzerinde durulmuştur. Seçilen döneme uygun arşiv belgelerine dayanarak vakfa ait muhasebe kayıtları ele alınmıştır. Yapılan transkripsiyon ve değerlendirmeler sonucunda:

- Osmanlı kadını hem vakıf kurabilmiş hem de vakfın yönetimi başta olmak üzere çeşitli alanlarında hizmet göstermiştir. Kendileri vakıf kurabildikleri gibi özellikle padişahlar tarafından valideleri, zevceleri namına kurulan vakıflar da bulunmaktadır. Vakıf açısından, herhangi bir cinsiyet ayrımı olmamakla beraber imparatorlukta kadınların yönetici olarak hizmet verebileceği tek hizmet alanı vakıf müesseseleri olmuştur.

- Vakfın 15. yüzyıl son çeyreğinde yani kuruluş döneminde cami, medrese ve imaretle birlikte bir külliye niteliği taşıdığı görülmüştür. Ele alınan 17. yüzyıl ikinci yarısında da yaklaşık 200 yıl külliye niteliğini taşıyarak tüm birimleriyle faaliyetlerine devam ettiği görülmüştür.

- Müessesenin en az yaklaşık 200 yıl tüm birimleriyle faaliyette bulunmasında muhasebe denetimi ve kontrolünün büyük önemi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

- Osmanlı İmparatorluğunun muhasebe kayıtlarındaki titizliği, gelir-gider kalemlerinin her birine ayrı ayrı yer verildiği, bu vakıfta da görülmektedir.

- Günümüze kadar muhafaza edilen arşiv belgeleri, vakıfların ve vakıf muhasebesinin öneminin ortaya çıkarılması bakımından çok önemli kaynaklardır. Bu yüzden kaynakların araştırılması, incelenmesi ve yayınlanması hem muhasebe tarihinin aydınlatılması hem de bu alanda yapılacak olan çalışmalara katkı sağlaması açısından oldukça önemlidir.

Kaynaklar

• *Afyoncu, Erhan, (2011), "Padişah anneleri", <http://yasam.bugun.com.tr/padisah-anneleri-171701-makalesi.aspx>:11.02.2013.*

• *Akyüz, Abdurrahman ve diğerleri, (2010), Tokat ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri, Tokat, ss. 71.*

• Altındal, Meral,(1994), *Osmanlıda Kadın, Altın Kitaplar Basımevi, 1. Basım, İstanbul, ss. 5-12.*

• Bardakçı, Murat, (2012),”Valide sultanların oğullarının mezarı başında yaptıkları gizli ritüel neydi? :<http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/745654-valide-sultanlarin-ogullarinin-mezari-basinda-yaptiklari-gizli-rituel-neydi>, erişim tarihi: 11.02.2013.

• Baş, Esra, (2006), “Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. yy. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın”, *Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, ss. 12-21.*

• Büyük Lügat Ve Ansiklopedi, (1986), 5. Cilt, Meydan Yayınevi, İstanbul, ss. 414-416.

• Cunbur, Müjgan, Ümmügülüm, (2006), ”Hatun Vakfıyesi”, *Vakıflar Dergisi, Tıpkı Basım, Sayı: 5, Ankara, ss. 207.*

• Dulum, Sibel, (2006), *Osmanlı Devleti 'nde Kadının Statüsü, Eğitimde ve Çalışma Hayatı(1839-1918), Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskişehir, ss. 3-17.*

• Elitaş, Cemal ve diğerleri, (2008),*Osmanlı İmparatorluğu 'nda 500 Yıl Boyunca Kullanılan Muhasebe Yöntemi: Merdiven Yöntemi, Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara, ss. 730-755.*

• Gündoğdu, Hamza ve diğerleri, (2006), *Tarihi Yaşatan İl Tokat, ss. 51-63.*

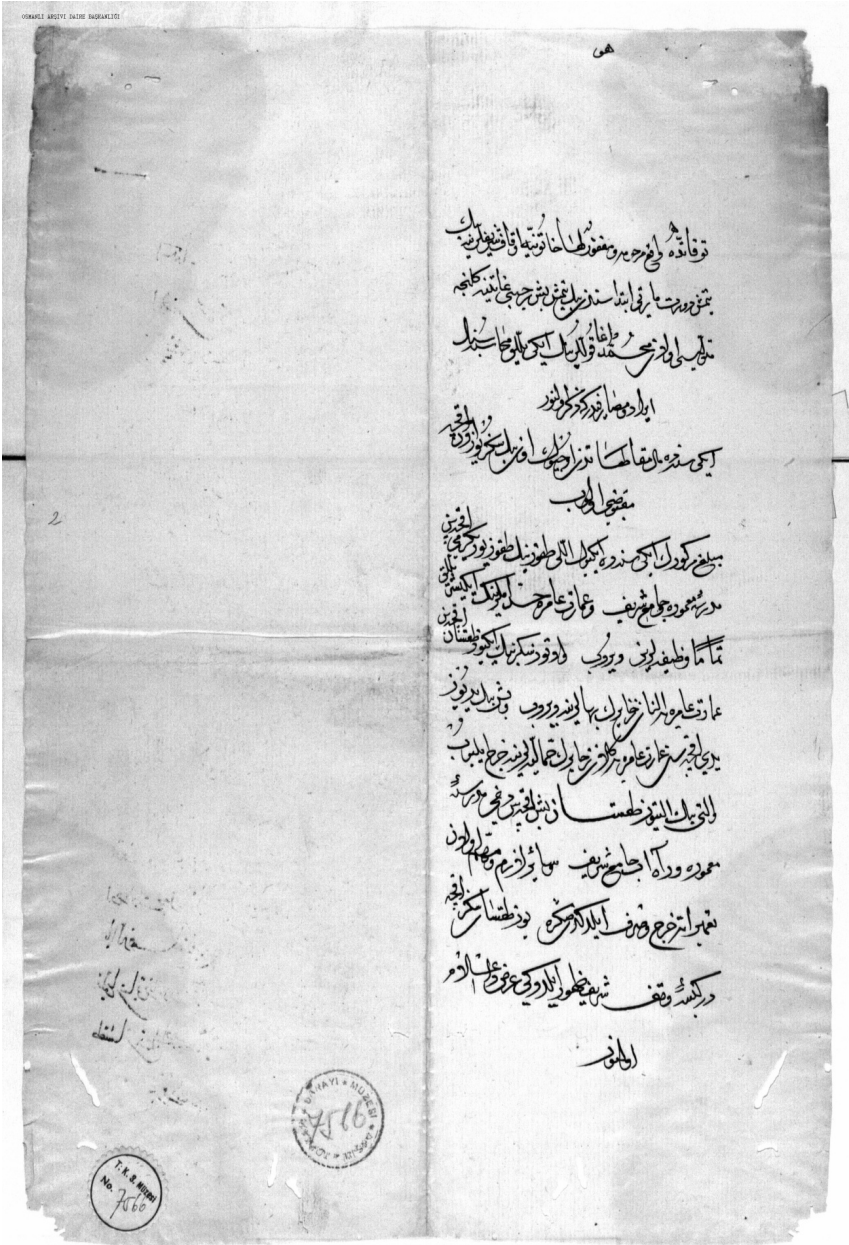
• Gündüz, Ahmet,(2012), “Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri Ve Önemi”, *International Journal of Social Science, Cilt: 5, Sayı: 5, ss. 130-140.*

• Işık, Hayriye,(2009), “Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü”, *Akademik Bakış, Sayı: 16, ss. 1-2.*

• İnalçık, Halil, (2013), “17. Yüzyılda Bir Valide Sultanın Günlük Hayatı: Valide Hadice Turhan Sultan”,*HistoryStudies, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 243-262.*

- *Kazıcı, Ziya, (1985), İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, ss. 10-48.*
- *Küçükköy, İrfan (1984), İslam-Türk Medeniyetinin Solmaz Çiçeği Vakıf, Polat Ofset, İstanbul, ss.14.*
- *Özgen, Mutlu, (2008), “Tokat Kenti’nin Ticaret Mekanları”, Vakıflar Dergisi, Sayı:31, Ankara, ss. 147-151.*
- *Şensoy, Fatma, (2014), “Muhasebe Defterlerinde Vakıfların Çok Yönlü Boyutlarını İzlemek-Bir Örnek XVIII. yy.”, Muhasebe Ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı:7, İstanbul, ss.76-88.*
- *Taş, Oktay ve arkadaşları, (2014), Türk Vakıf Kültürünün Devamlılığı: Muhasebe, Muhasebe Ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı:7, İstanbul, ss.104-111.*
- *Türkiye Diyanet Vakfı, (1996), İslam Ansiklopedisi, Cilt 14, İstanbul, ss. 230-231.*
- *Üstek, Fatma, (1985), 984 (M.1576) Tarihli Defter-i Evkaf Rum’a Göre Tokat Merkez Kazası Vakıf Kayıtları, Ankara, ss. 5-46.*
- *www.ahmetsimsirgil.com/validesultan.html, erişim tarihi: 29.11.2013.*
- *wikipedia.org/wiki/I._G%C3%BClbahar_Hatun, erişim tarihi: 06.09.2013.*
- *Yılmaz Koca, Kadriye, (1998), Osmanlı’da Kadın ve İktisat, Beyan Yayınları, İstanbul, ss. 143-154.*
- *Yüksel, Ahmet Turan, (1999), “Türk- İslam Medeniyetinde Vakıfların Yeri ve Önemi”, XVII. Vakıf Haftası Nedeniyle 8 Aralık 1999’da düzenlenen “Türk İslam Medeniyetinde Vakıfların Yeri ve Önemi” konulu panelde sunulmuştur, ss. 48-50.*

Ek-1. D.07566.0001.00 Numaralı Belge (Topkapı Sarayı Arşivi)

وقائه وخرج من منزله لما أتته في وقتها
بمنه وبيت ما فرأيتنا سندنا من غير ما
تأخر في ذلك الحين وقد وكرنا في ذلك الحين
أبدا وصار ذلك الحين
أي سنة ولما كنا في ذلك الحين
بفتح الجب

بفتح كوردان أي نوره كبد الكون من نور نور
مدونهم ورجلهم في عمارت حرد كبد الكون
تأما وطبقه في ذلك الحين
عاز علموا لنا نورا من نور نور
يريدون من علمنا من علمنا من علمنا
لأننا لم نكن نعلمنا من علمنا من علمنا
معمود وركه أجلسه في سائر أيامهم
تعبنا من علمنا من علمنا من علمنا
در كبده وقف ثم ظهر الكون من علمنا
العلم

D.07566.0001.00

Ek-2. D.03856.0001.00 Numaralı Belge (1) (Topkapı Sarayı Arşivi)

OSMANLI ARŞIVI DİJİTAL BAKIMLIĞI

وقاموا من واقعه حزينه ومفقور لها احاطة
منه كما وان حيا من اهلها والذين
ما نحي ابتداء سندنا واخبرنا كل هذه بحسب
اراد وضايفه ذكر اولوز

منه وقذف منه يوم الاثنين
مصدق اولوز

منه من اولوز يومه طه من اولوز
التي

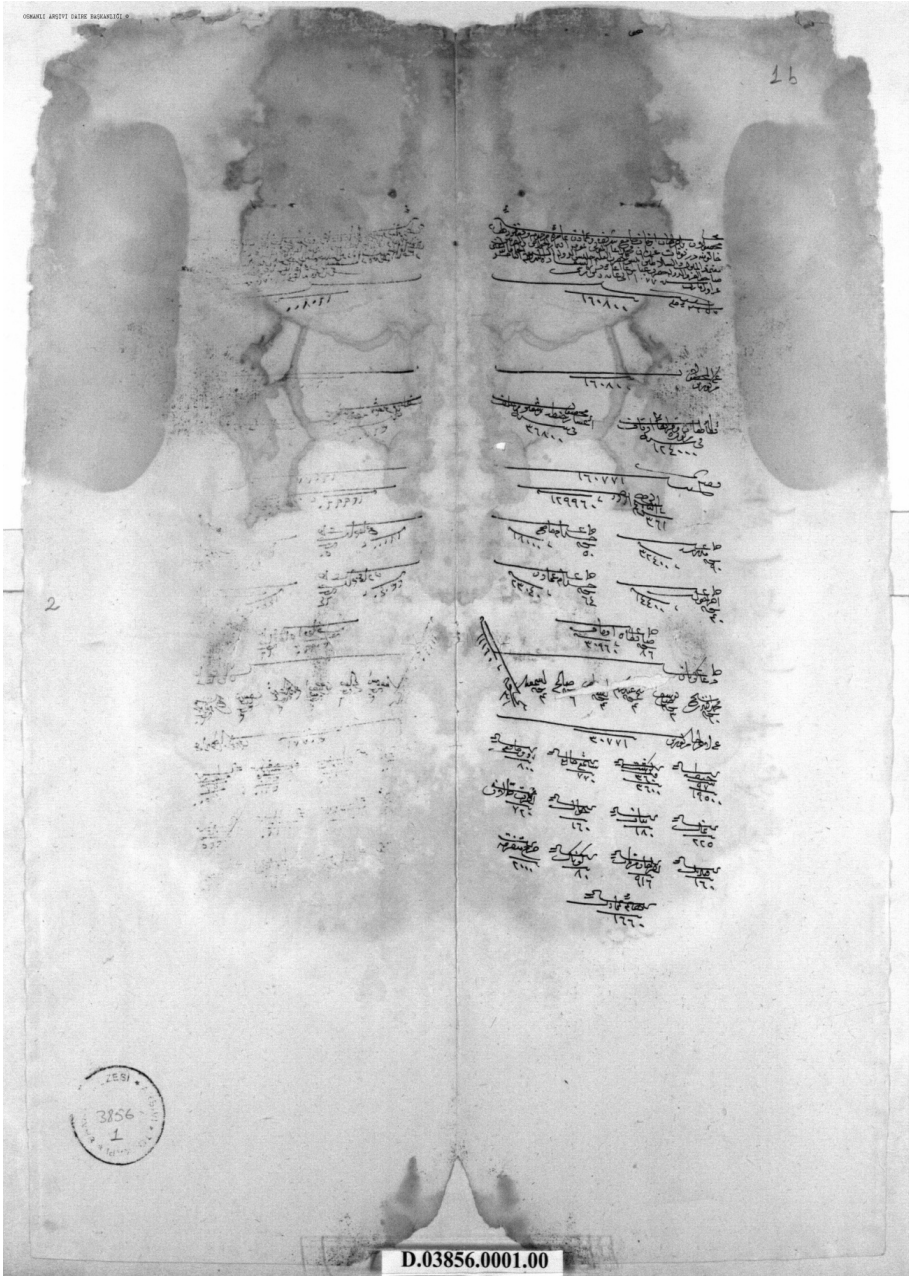
لجه من اتمام فضل طه من لونه ويرد
واو تو زيبك من اولوز من اتمام
طبخ اولوز من اولوز
اللازم كل ذلك

الخرجات معينه لونه من اتمام
ايلىوب بوتق رجه يكره طه من اتمام
دكسه ظهور الديو من اتمام

ارلوز

D.03856.0001.00

Ek-3. D.03856.0001.00 Numaralı Belge (2) (Topkapı Sarayı Arşivi)

Ek-4. D.07566.0001.00 Numaralı Belgenin Transkripsiyonu

Tokat'da vaki merhum ve mağfürun-leha Hatuniye Evkaf-ı şerifelerinin bin yetmiş dört Martı ibtidasından bin yetmiş beş Recebi gayetine gelince mütevellisi olan Muhammed Ağa kullarının iki yıllık muhasebesinin irad ve masarifidir. ki zikr olunur.

İki senede mal-i mukataatdan üç yük on bin sekiz yüz on akçe makbuzu olup meblağ-ı mezkurun iki senede iki yük elli dokuz bin dokuz yüz yirmi akçesin medres-i mamure ve cami-i şerif ve imaret-i amire huddamlarının ikişer yıllık tamamen vazifelerin virdüğü ve otuz sekiz bin iki yüz doksan akçeden imaret-i amireye alınan zahayirin bahalarına verip ve beş bin yedi yüz yedi akçesinin imaret-i amireye gelen zahayirin hammaliyelerine harç eyleyüp ve altı bin altı yüz doksan beş akçesin dahi medrese-i mamura ve rah-ı ab-ı cami-i şerif ve sair lazım ve mühim olan tamirata harç ve sarf eyledikten sonra yüz doksan sekiz akçe der-kise-i vakf-ı şerif zuhur eylediği arz ve ilam olunur.

Ek-5. D.03856.0001.00 Numaralı Belge (1)'in Transkripsiyonu

Tokat'da vaki merhum ve mağfürun-leha Hatuniye Evkafı'na mütevellisi olan Mehmet Ağa kullarının bin yetmiş yedi Martı ibtidasından evahirine gelince bir sene muhasebesinin irad ve masarifidir ki zikri olunur.

Mahsul-i vakıftan bir senede yüz altmış bin sekiz yüz akçe makbuzu olup meblağ-ı mezburun yüz yirmi dokuz bin dokuz yüz altmış akçesi huddam-ı vakfın vazifelerine verip ve otuz bin yedi yüz yetmiş bir akçesin dahi imaretinde tabh olunan ... (silik okunamadı) lazım gelen ihracat-ı muayyenelerine harc-ı sarf eyleyüp bu takdirce yirmi dokuz akçe der-kise zuhur eylediği arz-ı ilam olunur.

Ek-6. D.03856.0001.00 Numaralı Belge (2) 'nin Transkripsiyonu

Muhasebe _____ i

Mahsulat ve ihracat-ı evkaf-ı cami-i şerif ve imaret-i amire merhum ve mağfürun leha Hatuniye der-Tokat an ferman-ı Mehmet Ağa el-mütevelli be ma'rifet-i iftiharü'l- havas ve'l mukarrebın mu'temedü'ül-mülük ve's-selatin enisü'l-hazreti'l-aliyye celisü'd-devleti's-seniyyetü'l-hakaniyye a'ni sahibü'l-izzı ve 'd-devleti hazret-i Abbas Ağa-yı Darü's-saadeti'ş-şerife en nazır an evvel-i Mart sene 1077 ıla gayei fi'l varis.

Asl _____

Mal fi sene-i maziye

Akçe

160 800

Anı'l mahsulat _____ i

Mezburin

Akçe

160 800

An-emval _____ i

Mukat'aat ve kura-ha-i evkaf-ı

mezbure

Muhasebe

124 000

An-mahsul-i _____ i

A'şar-ı hınta ve şair ve alef

Muhasebe

36 800

Nakl-i yekun

160 771

El-vazaif _____

Ü'l-mezbur

fi sene-i selh

Fi sene

yevm

129 960

361

Cemaat _____ **i**

Medrese

Yevm	fi sene
90	32 400

Cemaat _____ **i**

Huddam-1 cami

Yevm	fi sene
50	18 000

Cemaat _____ **i**

İcrahun

Yevm	fi sene
40	14 400

Cemaat _____ **i**

Huddam-1 imaret

Yevm	fi sene
64	23 040

Cemaat _____ **i**

Zabitan-1 evkaf

Yevm	fi sene
86	30 960

Taife _____ **i**

Dua-gugan

Şeyh Mehmet Efendi yevm 10

Yusuf Ziya yevm 3

Şeyh Abdulkerim yevm 4

Lütfullah yevm 4

Salih yevm 6

İsmail yevm 4

Be-cihet

Yevm	fi sene
31	111 600

Ani'l- ihracat _____ **i**

Mezkurin

akçe

30 771

Baha_____ **i**

Hınta

Kıyye

97

Akçe

19 500

Baha_____ **i**

Güşt

Kıyye

360

Akçe

3 600

Baha_____ **i**

Şem-i cami

Akçe

770

Baha_____ **i**

Revgan-ı cami

Akçe

800

Baha_____ **i**

Timal

Akçe

225

Baha_____ **i**

Mean

Akçe

180

Baha_____ **i**

Havan

Akçe

160

Baha_____ **i**
Ücret-i halat
Akçe
720

Baha_____ **i**
Kandil
Akçe
160

Baha_____ **i**
İhracat-ı Mühimmat
Akçe
916

Baha_____ **i**
Künk
Akçe
80

Baha_____ **i**
Harc-ı müteferrika
Akçe
2000

Baha_____ **i**
Hime-i imaret
Akçe
1660

Ek-7. Çalışmada Kullanılan Terimler Lügatı

Alef: Yulaf, ot

Asl: Esas

An-emval: Emvalden

Ani'l- ihracat: Vakıf için yapılan harcamalar

Ani'l-mahsulat: Mahsulattan

An-mahsulü: Mahsulden

Baha-i: Kıymet, değer

Be-cihet: 1.cihetine, 2.vakıf maaşı

Der-kise: Vakıf kasasında

Dua-güyan: Dua edenler

Evahir: Ayın 20-30 günleri arası

Fi sene selh: Senenin sonu

Gayet: Son selh

Güşt: Et

Harc-ı müteferrika: Küçük ihtiyaçlar için harcanan para

Hime: Odun

Hınta: Buğday

Hime-i imaret: İmaret için kullanılan odun

Huddam-ı vakıf: Vakıf hizmetçileri

İbtida: Başlangıç

İcrahun: Vakıf işlerini yapan, hizmetliler

İhracat-ı mühimmat: Önemli ihtiyaçlar için yapılan harcamalar

İrad: Gelir

Kura- ha: Köyler

Künk: Topraktan yapılmış su borusu

Mağfirun-leh: Allah tarafından günahları affedilmiş

Makbuz: Gelir

Mal fi sene-i maziye: Geçen yılın malının değeri

Mean: Bir yiyecek maddesi

Mütevelli: Vakıf idarecisi

Rah-ı abı cami: Caminin su yolu

Revgan-ı cami: Cami kandilleri için yağ

Şair: Arpa

Şem-i cami: Caminin aydınlatılmasında kullanılan mum

Timal: Bölgede yetişen bir tür meyve (yabani erik olabilir)

Yevm: Gün, günlük

Yük: 100 000 akçe

Zabita-i evkaf: Vakfın güvenliğini sağlayan

Zayahir: Hububatlar, yiyecekler